

Lilia Kobylnik,
PhD (Candidate of Psychological Sciences), associate professor,
Department of Psychology,
Yuliia Khomula,
4th year student,
Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky,
Hetmanska Str., 20, Melitopol, Ukraine

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF AXIOLOGICAL ATTITUDES OF SENIOR SCHOOL STUDENTS IN ETHNOCULTURAL ENVIRONMENT

The article deals with the experimental studying of psychological peculiarities of senior school students' axiological attitudes in ethnocultural environment. The experiment involved 30 students of senior grades. Having analyzed the results of the method "Types of ethical identity" it has been revealed that the dominant type (28%) is a positive one – the combination of positive attitude towards one's nation and towards other nationalities. Ethnic indifference, which means ethnical identity "diffusion", expressed in the uncertain ethnic attitude, is manifested in 21,3% of students. Ethnic fanaticism, which means being ready to do anything for the sake of ethnic interests is expressed in 17% of the surveyed. 13,5% of the respondents are characterized by the ethnic egoism – they feel anxious and irritated when communicating with the representatives of other ethnic groups; ethnic isolation (national supremacy) is expressed in 11,7% of students. 7,5% of the surveyed have manifested marks of ethnic negativism, which means ignoring one's own national belonging. According to the research results obtained with the help of the method "Values" (by M. Rokych) the dominant terminal values in the students' life are health, pleasure, the main groups of values are concrete (31,2%) and abstract (31,5%). The main instrumental values are politeness, cheerfulness, fairness, carefulness, independency, etc. The main groups of values are communication values (15,5%), business (16,6%) and values of self-esteem (17,7%). This, the research results have shown that in order to form axiological attitudes in senior school students one should gradually widen and deepen their beliefs about values in different areas of life.

Keywords: axiological attitudes, values, senior school age, ethnocultural environment.

Подано до редакції 27.06.2016

Рецензент: д. психол. н., проф. В. В. Плохих

УДК: 159. 923. 33/.35 - 053. 6

Руслана Миколаївна Білоус,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології, педагогіки та філософії,
Альона Валеріївна Белова,
студентка 4 курсу напрямку підготовки «Психологія»,
Кременчуцький національний університет імені М. Остроградського,
вул. Першотравнева, 20, м. Кременчук, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті представлено теоретичні дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців щодо становлення соціального інтелекту в онтогенезі. Розкрито основні особливості та зміст поняття «соціальний інтелект». Подано емпіричне дослідження компонентів соціального інтелекту студентів та учнів, описано їх відмінності.

Ключові слова: соціальна діяльність, соціальна інформація, спілкування, соціальний інтелект.

Постановка проблеми. Сучасне суспільство внаслідок свого активного розвитку вимагає від особистості умінь і навичок ефективної роботи з інноваціями в економічній та технологічній сферах, що загострює проблему знеособлення людини у взаємодії з соціальним середовищем, вирішення якої залежить від розвитку здатності до активної соціокультурної адаптації. Соціальний інтелект є невід'ємним компонентом життєдіяльності індивіда і являє собою інтегральну здібність, яка забезпечує правильне розуміння вчинків оточуючих, їх вербальних і невербальних

реакцій. Тому в умовах глобалізації суспільства та радикальної кризової ситуації в Україні значна увага приділяється вивченню особливостей соціального інтелекту сучасної молоді. Вміння і навички, отримані в юнацькому віці, забезпечують роботу адаптаційних механізмів у подальшій життєдіяльності, правильну оцінку поточної ситуації, адекватну й успішну взаємодію [1], що й актуалізує заявлену тему дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою структурних елементів і основоположних концепцій соціального інтелекту займалися такі зару-

біжні вчені, як Г. Айзенк, Дж. Гілфорд, Г. Олпорт, М. Форд, М. Тісак, Е. Торндайк. Пізніше соціальний інтелект розглядався вітчизняними психологами в межах різних підходів: у загальнопсихологічному вивченні соціального інтелекту займалися О. Григоренко, О. Лобанов, Д. Люсін, М. Холодна, Д. Ушаков; у віковому підході – Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Чеснокова; у соціально-психологічному підході – Г. Андрєєва, Ю. Жуков, Ю. Ємельянов, Л. Петровська, П. Растянніков.

Мета статті полягає у вивченні психологічних компонентів соціального інтелекту юнацтва. **Завдання статті:** 1) теоретичний аналіз психологічних компонентів соціального інтелекту особистості; 2) вивчення динаміки розвитку психологічних компонентів соціального інтелекту у студентів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Першим соціальний інтелект серед інших видів інтелекту (абстрактного та конкретного) виділив американський психолог Е. Торндайк у 1920 р., трактуючи його як схильність досягати успіхів у міжособистісній взаємодії. Пізніше Г. Олпорт описує соціальний інтелект через особливу здатність («соціальний дар») вірно сприймати людей, прогнозувати їх поведінку і забезпечувати адекватне пристосування в міжособистісних взаємодіях. У 1960-ті роки з'являються роботи, присвячені соціальним вмінням, комунікативній компетентності, при цьому велика увага приділяється проблемі соціальної перцепції, розумінню людьми один одного, робиться спроба розробити на основі сформованих концептуальних уявлень про природу і структуру соціального інтелекту методичний апарат його вивчення. Дж. Гілфорд, творець першого надійного тесту для вимірювання соціального інтелекту, розглядав його як систему інтелектуальних здібностей, незалежних від загального фактора інтелекту та пов'язаних, насамперед, із пізнанням поведінкової інформації [3].

М. Форд і М. Тісак в основу виміру інтелекту поклали успішне вирішення проблемних ситуацій. Їм вдалося показати, що соціальний інтелект являє собою чітку й узгоджену групу ментальних здібностей, пов'язаних із обробкою соціальної інформації, що фундаментально відрізняються від тих, які лежать в основі більш формального мислення.

Одне з перших визначень соціального інтелекту у вітчизняній психології запропонував Ю. М. Ємельянов, тісно пов'язавши його з поняттям «соціальна сенситивність». Він стверджував, що сферу можливостей суб'єкт-суб'єктного пізнання індивіда можна назвати його соціальним інтелектом як стійку, засновану на специфіці розумових процесів (афективного реагування і соціального досвіду) здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їх взаємовідносини з метою прогнозу міжособистісних дій. Л. Виготський розглядав розвиток соціального інтелекту в онтогенезі, наголошуючи його зорієнтованість на суттєвих характеристиках ситуацій спілку-

вання, які не піддаються безпосередньому спостереженню (думки, почуття, наміри), проте дозволяють обрати можливі способи опосередкованого досягнення власних цілей. Д. Ушаков стверджував, що соціальний інтелект використовує одразу вербальну (формально-логічний інтелект) і невербальну (інтуїція) репрезентації і завдяки їм забезпечує ефективність спілкування [4].

Розглянемо структурні компоненти соціального інтелекту (за В. Куніциною), до яких відносять: комунікативно-особистісний потенціал (комплекс властивостей, які полегшують або ускладнюють спілкування, на їх основі формуються інтегральні комунікативні властивості – психологічна контактність і комунікативна сумісність); характеристику самосвідомості (відчуття самоповаги, свобода від комплексів, забобонів, пригнічених імпульсів, відкритість новим ідеям); соціальну складову (соціальні перцепція, мислення, уява, здатність до розуміння і моделювання соціальних явищ, розуміння людей і мотивів, що спонукають до дії); енергетичні характеристики (психічна та фізична витривалість, активність, слабка виснаженість) [2].

Більш складну модель соціального інтелекту представив Дж. Гілфорд, виділивши фактори інтелекту, які класифікуються у відповідності з трьома незалежними змінними у процесі переробки інформації. Спочатку людиною сприймається зміст запропонованої інформації (характер стимульного матеріалу): образи (зорові, слухові, тактильні), символи (букви, цифри, кодові знаки), семантика (вербальна інформація), поведінка (інформація про процес міжособистісного спілкування). Далі відбуваються операції з переробки інформації (розумові дії): пізнання (виявлення, впізнавання, усвідомлення, розуміння інформації), пам'ять (запам'ятовування і збереження інформації), конвергентне мислення (отримання єдиного логічного висновку із запропонованої інформації, пошук одного правильного вирішення проблеми), дивергентне мислення (утворення безлічі різноманітних альтернатив, логічно пов'язаних із інформацією, багатоваріантний пошук вирішення проблеми), оцінювання (порівняння й оцінка інформації за певним критерієм). Останнім елементом є результат обробки інформації: елементи (окремі одиниці інформації, поодинокі відомості), класи (групування відомостей у відповідності з загальними властивостями), відношення (встановлення відповідностей між одиницями інформації, зв'язки між об'єктами), системи (згруповані комплекси взаємопов'язаних частин, інформаційні блоки, цілісні мережі, складені з окремих частин), трансформації (перетворення, модифікація, переформулювання інформації), імплікації (результати, висновки, які логічно пов'язані з інформацією, але виходять за її межі) [5].

Для становлення соціального інтелекту юнацький вік є важливим періодом, адже (за Б. Ананьєвим) – це сенситивний період для розвитку основного соціального потенціалу людини. У процесі отримання вищої освіти відбувається розвиток усіх рівнів психіки сту-

дента, від формування складу мислення до вищого ступеня розвитку психіки – соціального інтелекту.

Методика та процедура дослідження. У дослідженні психологічних особливостей соціального інтелекту юнацтва були використані: тест «Соціальний інтелект» Дж. Гілфорда; методика «Визначення рівня перцептивно-невербальної компетенції» Т. Я. Розена (виявляє схильність людини до налагоджування стосунків і сприймання контексту спілкування); методика «Індикатор копінг-стратегій» Д. Амірхана (допомагає визначити типи поведінки людини під час проблемних ситуацій); методика «Індекс життєвого стилю» Р. Плутчика (для діагностики механізмів психологічного захисту «Я»). В експерименті, який проводився у листопаді 2016 р., взяли участь студенти-психологи першого та другого курсів Кременчуцького національного університету ім. Михайла Остроградського у кількості 34 особи та 31 учень професійно-технічного училища № 26.

Аналіз результатів дослідження. Узагальнення результатів дослідження за методикою Дж. Гілфорда дозволило встановити такі рівні соціального інтелекту: у студентів – нижче середнього (64,7%) та середній (35,3%); в учнів – низький (9,7%), нижче середнього (64,5%) і середній (25,8%). Отже, показники соціального інтелекту виявилися вищими у студентів.

Розглянемо складові соціального інтелекту студентів та учнів у залежності від його рівнів. Невід'ємним компонентом соціального інтелекту є перцептивно-невербальні здібності, тому проаналізувавши їх за допомогою методики Т. Я. Розена, вдалося встановити, що у студентів з рівнем соціального інтелекту нижче середнього переважають середні здібності перцептивно-невербальної компетенції (32,3%), менше вираженими виявились високі здібності (29,4%). Студентам із середнім рівнем соціального інтелекту більше притаманні середні показники перцептивно-невербальної компетенції (26,5%). Учні із низьким рівнем соціального інтелекту властиві середні здібності (9,7%) за відсутності високих. При рівні соціального інтелекту нижче середнього спостерігаємо середні здібності перцептивно-невербальної компетенції (51,6%), менше вираженими є високі (12,9%). В учнів із середнім рівнем соціального інтелекту, навпаки, більше проявились високі здібності (16,1%), а середні склали 9,7%.

Механізм психологічного захисту відіграє роль регулятора внутрішньоособистісного балансу за рахунок нівелювання домінуючої емоції. Дослідження за допомогою методики Р. Плутчика дало змогу визначити, що студентам із рівнем соціального інтелекту нижче середнього притаманні такі механізми захисту, як заперечення (17,6%), проекція (14,7%), інтелектуалізація (11,8%), менше використовуються реактивне утворення (8,8%), заміщення (5,6%), компенсація (2,9%), регресія (2,9%). У студентів із середнім рівнем соціального інтелекту вираженими механізмами захисту виявились проекція (8,8%), заміщення (8,8%), інтелектуалізація (8,8%).

Учні з низьким рівнем соціального інтелекту в якості механізму захисту використовують лише інтелектуалізацію (9,7%); з рівнем соціального інтелекту нижче середнього – проекцію (32,2%), заміщення (12,9%) та заперечення (9,7%), менше виражені реактивне утворення (6,4%) та інтелектуалізація (3,2%). При середньому рівні соціального інтелекту в учнів переважають такі механізми захисту, як проекція (9,7%) та заперечення (6,4%), менше проявляються регресія (3,2%), компенсація (3,2%) та інтелектуалізація (3,2%), не використовуються механізми подавлення, заміщення і реактивного утворення.

Під час взаємодії застосовуються базові стратегії спілкування (копінг-стратегії), які формуються протягом життя особистості під впливом певної стресової ситуації. За методикою Д. Амірхана встановлено, що за рівня соціального інтелекту нижче середнього 47,1% студентів мають низький рівень стратегії уникнення проблем, 41,2% – середній рівень стратегії рішення проблем і 32,3% студентів – середній рівень стратегії пошуку соціальної підтримки. За середнього рівня соціального інтелекту у 32,3% студентів переважає низький рівень стратегії уникання проблем, 23,5% мають середній рівень стратегії рішення проблем і 23,5% – середній рівень стратегії пошуку соціальної підтримки.

У 9,7% учнів із низьким рівнем соціального інтелекту виявлено середній рівень стратегії пошуку соціальної підтримки, у 6,4% – середній рівень стратегії рішення проблем і низький рівень стратегії уникнення проблем. За рівня соціального інтелекту нижче середнього 48,4% учнів мають середній рівень стратегії рішення проблем, 41,9% – низький рівень стратегії уникнення проблем і середній рівень пошуку соціальної підтримки. За середнього рівня соціального інтелекту 25,8% учнів мають середній рівень стратегії пошуку соціальної підтримки, 19,3% – стратегію уникнення проблем низького рівня, 9,7% учнів властива стратегія рішення проблем середнього рівня.

Висновки та перспективи подальших досліджень. За результатами дослідження можна констатувати, що у студентів рівень соціального інтелекту є вищим, порівняно з учнями. Встановлено, що рівень соціального інтелекту не залежить від перцептивно-невербальної компетентності та не впливає на механізми захисту. В обох груп досліджуваних переважаючими механізмами захисту є проекція та заперечення, з віком додається інтелектуалізація. Студенти і учні на всіх рівнях соціального інтелекту в ситуації спілкування не використовують копінг-стратегію уникнення проблем, а намагаються подолати труднощі або шукають соціальної підтримки. Перспективними напрямками подальших досліджень є вивчення особливостей соціального інтелекту у молоді з Інтернет-залежною поведінкою та розробка тренінгової програми щодо формування соціального інтелекту старшокласників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ананьев Б. Г. К психофизиологии студенческого возраста / Б. Г. Ананьев // Современные психолого-педагогические проблемы высшей школы. – 1974. – № 2. – С. 3-15.
2. Куницына В. Н. Межличностное общение: учебник для вузов / В. Н. Куницына, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – СПб.: «Питер», 2003. – 544 с.
3. Ляховець Л. О. Вікові особливості соціального інтелекту / Л. О. Ляховець // Вісник Чернігівського

національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – 2015. – № 126 (Т. 1). – С. 102-106.

4. Ляховець Л. О. Соціальний інтелект: поняття, функції, структура / Л. О. Ляховець // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – 2013. – № 114 (Т. 1). – С. 128-134.

5. Михайлова Е. С. Соціальний інтелект. Концепції, моделі, діагностика / Е. С. Михайлова. – СПб.: С.-Петербург., 2007. – 266 с.

REFERENCES

1. Ananiev, B. G. (1974). K psikhofiziologii studencheskogo vozrasta [The psychophysiology of student age]. *Sovremennye psikhologo-pedagogicheskie problemy vysshey shkoly – Modern psychological-pedagogical problems in higher education*, 2, 3-15 [in Russian].
2. Kunitsyna, V. N., Kazarinova, N. V., Pogolsha, V. M. (2003). *Mezhlichnostnoe obshchenie: uchebnik dlya vuzov [Interpersonal communication: textbook for students]. Saint Petersburg: Piter* [in Russian].
3. Liakhovets, L. O. (2015). Vikovi osoblyvosti sotsialnoho intelektu [Age peculiarities of social intelligence]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka –*

Bulletin of Chernihiv national pedagogical University of T. G. Shevchenko, 126, 102-106 [in Ukrainian].

4. Liakhovets, L. O. Sotsialnyi intelekt: poniattia, funktsii, struktura [Social intelligence: concept, functions, structure]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T. H. Shevchenka – Bulletin of Chernihiv national pedagogical University of T. G. Shevchenko*, 114, 128-134 [in Ukrainian].

5. Mikhaylova, E. S. (2007). *Sotsialnyi intelekt. Kontseptsii, modeli, diagnostika [Social intelligence. Concepts, models, diagnostics]. Saint Petersburg* [in Russian].

Руслана Николаевна Белоус,

кандидат психологических наук,

доцент кафедры психологии, философии и педагогики,

Алена Валериевна Белова,

студентка 4 курса, специальность «Психология»,

Кременчугский национальный университет имени М. Остроградского,

ул. Первомайская, 20, г. Кременчуг, Украина

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Проблема социального интеллекта в современном обществе является одной из центральных в психологии. В статье систематизированы взгляды ведущих ученых относительно определения понятия «социальный интеллект», рассмотрены основные компоненты и структура этого феномена, а также особенности его развития в юношеском возрасте. Описаны методы изучения компонентов социального интеллекта. Произведено сравнение особенностей социального интеллекта студентов и учеников разных типов специальностей. В исследовании принимали участие студенты первого и второго курсов Кременчугского национального университета им. Михаила Остроградского и ученики профессионально-технического училища №26. Всего опрошено 65 человек (34 студента и 31 ученик). В исследовании, которое проводилось в ноябре 2015 года, были использованы следующие методики: тест «Социальный интеллект» Дж. Гилфорда; методика «Определение уровня перцептивно-невербальной компетенции» Т. Я. Розена; методика «Индикатор копинг-стратегий» Д. Амирхана; методика «Индекс жизненного стиля» Р. Плутчика. По результатам исследования установлено: студенты-гуманитарии имеют более высокий уровень социального интеллекта, нежели ученики технического направления обучения. У студентов и учеников схожий средний уровень перцептивно-невербальной компетенции. Обе исследуемые группы в ситуациях общения предпочитают самостоятельно разрешать проблемные ситуации или ищут социальной поддержки, но склонны избегать трудностей. При этом можно констатировать, что в раннем юношеском возрасте (для учеников) основными механизмами защиты являются проекция и отрицание, позднее добавляется интеллектуализация (у студентов).

Ключевые слова: современное общество, инновации, коммуникация, невербальная репрезентация, социальная адаптация, социальный интеллект.

Ruslana Bilous,
Candidate of Psychological sciences,
Docent of Department of Psychology, Pedagogical science and Philosophy.

Aliona Bielova,
4th year student majoring in Psychology,
Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University,
20, Pershotravneva Str., Kremenchuk, Ukraine

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SOCIAL INTELLIGENCE IN ADOLESCENCE

One of the topical issues in modern psychology is the problem of social intelligence. The article deals with the views of many foreign and domestic scientists concerning the definition of the concept of social intelligence, the basic components and structure of social intelligence, especially the development of this phenomenon in adolescence. The methods of studying the components of social intelligence are described. The comparison of characteristics of social intelligence of students and pupils majoring in different areas of disciplines has been performed. The study was carried out in November, 2015 and involved first- and second-year students of Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University and pupils of vocational school №26 (34 students and 31 pupils). The following methods were used: test "Social Intelligence" by J. Guilford; method «Determining the level of perceptive and nonverbal competence» by T. Rosen; technique «indicator coping strategies» by D. Amirkhan; technique «lifestyle index» by R. Plutchik. As the result of the experiment it has been found out that the students majoring in humanities have a higher level of social intelligence compared to the students majoring in technical areas. Both the students and the pupils have a medium level of perceptive and nonverbal competence. Both groups of the surveyed prefer to solve problems on their own or to seek the social support, but tend to avoid difficulties. Therefore, in early adolescence the main protection mechanisms for pupils are projection and denial, and intellectualization is peculiar for students. The prospects for the further studies in this direction involve examining the peculiarities of social intelligence in Internet-addicted young people as well as developing the training programme aimed at the formation of senior students' social intelligence.

Keywords: modern society, innovation, communication, non-verbal representation, social adaptation, social intelligence.

Подано до редакції 29.06.2016

Рецензент: д. пед. н., доц. Л. В. Герасименко
